

О. В. Файда

**ДО ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ВІЗАНТИНОЗНАВСТВА
В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ:
СВЯЩ. ЙОСАФАТ СКРУТЕНЬ
ПРО ЧЕТВЕРТИЙ КОНГРЕС ВІЗАНТІЙСЬКИХ СТУДІЙ**

В останні серпневі дні 2011 р. у столиці Болгарії відбувалася подія, що її дослідники багатолікої ромейської цивілізації та її культурних впливів очікують раз на п'ять років – Міжнародний Конгрес (XXII-ий) візантійських студій. Місто, уподобане свого часу Константином Великим, прийняло понад тисячу учасників заходу, зокрема і делегатів з України. В оглядах наукової хроніки підкреслювався той факт, що Софія вже вдруге за свою історію приймає подібний форум¹. У середині 30-х років XX ст. тут відбувся Четвертий Конгрес². Події майже восьмидесятилітньої давності знаменні для вітчизняної історичної науки, адже вперше на спеціальному міжнародному зібранні візантиністів виступили двоє українських науковців – відомий філолог, етнограф, музеєзнавець, багатолітній директор Національного музею у Львові Іларіон Свенціцький (1876–1956) та свящ. Йосафат Скрутень (1894–1951). Обидва представляли українську науку, але під вивіскою іншої держави, запрошення від оргкомітету адресувались у «Pologne».

У ході роботи Конгресу, а також по його закінченні, Й. Скрутень інформував у листах свого співробітника і приятеля Романа Луканя про хід засідань та інші заходи. Кореспонденція збереглася у фонді 364 (Лукань Степан-Роман, свящ. ЧСВВ, історик релігії, культури, бібліограф, журналіст. 1907–1943 рр.) Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

Конгрес у далекому 1934 р.³, подібно до зібрання 2011 р., був проведений на найвищому офіційному рівні, за присутності чільних державних та церковних достойників. Подібна увага для візантинознавчих форумів явище майже ординарне, однак політична кон'юнктура певним чином впливала на проведення цих заходів. Болгарія на рубежі 1920–1930-х рр., як і більшість держав Центрально-Східної Європи, не відзначалась стабільним політичним та економічним становищем. Від 1931 р. в країні намітився курс на відновлення демократичних свобод у державно-політичному житті, однак він тривав недовго. У травні 1934 р. відбувся державний переворот, внаслідок якого до влади прийшов «позапартійний військово-бюрократичний режим, який поєднував у собі елементи диктатур кількох різновидів»⁴.

Непевна внутрішньополітична ситуація⁵ у Болгарії та низка інших політичних та соціально-економічних проблем міжвоєнної Європи, ймовірно, були причиною того, що захід у Софії дисонував на тлі тенденції постійного зростання кількості учасників попередніх візантиністських конгресів. На III-му з'їзді в Афінах було представлено бл. 300 учасників (з 25 країн), на форумі 1936 р. у Римі – бл. 450 учасників (з 24 країн), тоді як болгарська столиця зібрала 192 осіб (з 17 країн)⁶. Відсутність багатьох поважних науковців відзначив і Й. Скрутень (арк. 11⁷). Невелика кількість учасників, втім, не применшує наукових здобутків, висунення дослідницьких ініціатив, належного рівня організації роботи софійського форуму. Серед іншого, на засіданнях, вперше в історії зібрань візантиністів, приїхав турецький спостерігач. Ймовірно, що саме його наявність дала додатковий стимул грецькому вченому К. Амантосу порушити питання щодо пошуку і вивчення офіційних документів, які стосуються становища християнських громад на територіях, зайнятих турками від XI ст. і навіть створити підготовчий комітет для реалізації ідеї. Подібно делегат М. Окунев, який представляв Чехословаччину, запропонував просити турецький уряд дозволу на вивчення візантійських пам'яток Константинополя, зокрема на розкопки⁸. Особливо важливою була ідея Фр. Дольгера – заснувати постійний комітет, який би відповідав за виконання рішень Конгресів. Попри те, що подібна пропозиція була висловлена не вперше, і, як виявиться згодом, подібно до двох попередніх ініціатив, не була втілена ще певний час в життя, все ж вона засвідчувала прагнення візантиністів тісно співпрацювати та координувати дослідницьку діяльність⁹.

Подані нижче листи представляють інформаційну картину Конгресу та індивідуальні враження від участі в ньому. Абрис софійських подій цінний зафіксованим на папері особистим досвідом інтеграції у світову науку. Безсумнівно, цей досвід вкрай суб'єктивний, у ньому «бувають» і нарочито підкреслені клерикальні симпатії автора, але разом з тим це міжособове листування, з притаманним йому високим рівнем одвертості, який відтворює і дещо іронічні нотки у висловлюваннях про польських делегатів, і градацію «найчільніших учених византологів» (арк. 12), і неофіційну атмосферу конгресу, його своєрідну мікроісторію, та ін. Саме в цих аспектах і полягає цінність пропонованої читачеві публікації.

Вперше, у загальних рисах, кореспонденцію Й. Скрутня до Р. Луканя характеризувала, опублікувавши кілька листів часів Другої світової війни, У. Кришталович ще у середині 1990-х рр.¹⁰ Зокрема, дослідниця побіжно висвітлювала основний зміст листів, в яких описується перебіг Конгресу, процитувала уривок з одного¹¹.

Священик Йосифат (світське ім'я – Іван) Скрутень¹² відомий як один з найдіяльніших науковців з клерикального (католицького) середовища міжвоєнної Галичини. Будучи монахом ордену св. Василя Великого, діяльність спрямував на дослідження минулого цього чину, історію греко-католицької церкви. Особливо активно займався редакторською роботою в низці греко-католицьких періодичних видань («Поступ», «Богословія»), найвідомішим з яких були «Записки Чину св. Василя Великого» (1924–1939), де він був співзасновником

та, по суті, головним редактором. Й. Скрутень викладав у Греко-католицькій богословській академії. Входив до когорти засновників Богословського наукового товариства у Львові. 1939 р. емігрував до Німеччини, де працював в одній з наукових інституцій, а 1949 р. переїхав до Риму, де і залишався до останніх днів.

Окрім виголошеної на Конгресі доповіді, до царини візантиністики у доробку Й. Скрутеня належать кілька невеликих історико-богословських публікацій – стаття про один з аспектів творчості Григорія Назіанзина та рецензії на дослідження, присвячені постаті Василя Великого.

Адресат Й. Скрутеня – свящ. Роман (світське ім'я – Степан) Лукань (1907–1943)¹³, монах чину василіян. На час, означений у листуванні, працював у центральному василіянському архіві, який розташовувався у монастирі св. Онуфрія у Львові. На відміну від старшого товариша, візантинознавство не входило до кола зацікавлень Р. Луканя, він досліджував різні аспекти історії василіян, минуле міст і сіл України, уклав низку тематичних бібліографій. Значна частина цих розвідок так і залишилась в рукописах. Знайомство із Й. Скрутнем, яке з роками переросло у наукову співпрацю та дружбу, відбулося 1923 р. за рекомендацією редактора католицького журналу для дітей та юнацтва «Наш приятель» свящ. Й. Маркевича¹⁴. Згодом Р. Лукань прилучився до редакторської роботи Й. Скрутеня над «Записками ЧСВВ». Після вересневих подій 1939 р. Р. Лукань працював у бібліотеці Львівського філіалу АН УРСР. Під час гітлерівської окупації повернувся до монастиря де продовжив працю бібліотекаря і самостійно зумів вжити певних заходів для часткової реанімації «Записок ЧСВВ», адже їх засновник, як це засвідчують опубліковані У. Кришталович листи, перебував у надзвичайно скрутних обставинах, не маючи змоги навіть відвідати батьківщину.

* * *

Публікуємо чотири листи Й. Скрутеня, що зберігаються в одній справі (од. зб. № 123 вказаного фонду) і сумарно нараховують 11 рукописних аркушів (більшість зі зворотами, враховано конверти). Перша епістола, яка вміщена на листівці (інші – звичайні листи), датується 14 серпня, остання – 21 серпня 1934 р. Текст подаємо мовою оригіналу, зі збереженням тогочасного правопису.

Листи Йосафата Скрутеня до Романа Луканя

Софія – Львів

14 вересня 1934 р.

+ Дорогий Отче Романе, Вчора, 13.IX, д-р І. Свенц[іцький] виголосив свій реферат на звичайнім засіданню Секції: Візантія і слов'янський світ. Реферат затитулований: Die Kultur- und Kunstbeziehungen Westukrainas mit Byzanz¹⁵. Нині, 14.IX, на надзвич[айнім] засід[анню] Секції історичної прочитав я доповідь: 'Απολογία¹⁶ і т. д. Після обідньої пори – знову засідання. Нема ні трошечки часу. Вечором офіційальні прийняття. Тому не гнівайтесь, що мало пишу...¹⁷.

Від поляків є тільки проф. W. Molè¹⁸ з Кракова і А. Turyn¹⁹ із Варшави. Цей останній уже від'їхав. Тільки свічки й воску. Завтра, 15.IX Конгрес офіційно кінчиться. Про вражіння особисто. Здоровлю і прошу св. молитви

слуга в Хр[ис]ті
От[ець] Скрутень

Софія 14/9 1934

Дістав 19/9 1934²⁰

Zołkiewska 36²¹

Lwów

Pologne

[штамп] IV Congrès international des études Byzantines

[фото споруди і друкований підпис знизу]

София Народния театр 105 Sofia Le Théâtre National

ЦДІАЛ України, ф. 364, оп. 1, од. зб. № 123, арк. 2–2 зв., автограф

Софія – Львів

16 вересня 1934 р.

Дістав 22/IX. 1934

+ Дорогий Отче Романе,

IV Міжнародний Конгрес Візантійських Студій у Софії відкрито в неділю, дня 9.IX. ц[ього]р[оку], в час 10, в привіт царя Бориса III²². Після обіду йдуть відвідини Національного Музею і церков: св. Юрія, св. Софії і Кафедральної св. Олександра Невського. Вечером того дня, в год. 20³⁰, спільний обід, що ним організаційний Комітет Конгресу приймав усіх учасників. Це прийняття влаштовано в ресторані готеля «Болгарія».

Понеділок, 10.IX., від год. 9–13, засідання секцій фільологічної, історичної і археологічної. Всі секційні засідання відбуваються в трьох окремих залах нового університету при прегарній улиці Цар Освободитель 15. Спільні засідання секцій і кінцеве засідання Конгресу відбуваються у великій салі болгарської Академії Наук, у сусідстві болгарського парламенту.

Вівторок, 11.IX. від год. 9–13 засідання секцій фільологічної, слов'янської і археологічної. Після полудня всі учасники з'їзду оглядають Боянську церкву і прислухаються релігійним співам кафедрального хору. В год. 22 приймає всіх у себе цар Борис III.

Середа, 12.IX. збірне засідання всіх секцій від год. 9–13. По обіді оглядаємо церковний музей при вул. цариці Іванни 1, опісля слухаємо концерту хорової дружини «Родінна», на який складаються продукції церковних і народних пісень. В год. 22 приймає нас прем'єр міністрів в уніон ...²³ при вул. Ів. Вазова, 8.

Четвер 13.IX рано від год. 9–13 засідання секцій фільологічної і слов'янської. Після обіду від год. 15–18 засідання секцій історичної і археологічної. Впродовж 2 годин (від 18–20) в комнатах готелю Палас прийняття влаштоване св. Синодом. Обовязки господаря сповняє митрополит Софії, Степан²⁴. В год. 20 репрезентаційне представлення у Великім Театрі.

Пятниця, дня 14.IX, від год. 9–13 засідання секцій історичної і археологічної. Вечером у год. 21 обід [так в тексті – О. Ф.], що його дає для всіх учасників Конгресу президент міста в Міському громадянським Касині.

Субота 15.IX, від год. 10–13 збірне засідання всіх секцій і закриття Конгресу. Пополудні в церкві св. Софії ...²⁵ староболгарських церковних пісень.

Неділя 16.IX. відвідини Земенського монастиря.

В понеділок 17.IX, початок²⁶ довільних екскурсій до Варни, Бургас-Месамврії.

Крім зазначених звичайних засідань секцій, були ще й надзвичайні, на яких свої реферати читали ті, що мали надпрограмові реферати, також ті, що спізнилися, вкінці ті, що не зголосили на час реферату, але приїхали і привезли його зі собою.

Також крім тут зазначених прийнят, мали ще місце прийняття, що їх уряджували для своїх громадян і запрошених гостей окремі посольства. Посол Польщі міністер А. Тарновський, приймав дня 13.IX. в комнатах посольства при вул. Сан Стефано, 6. Папський делегат у Софії, архієп. Й. Ронкаллі²⁷, приймав усіх католицьких священників, учасників з'їзду, в палаті Делегатури (вул. 11 Августа, 6), в суботу 15.XI. Серед його прийняття всі фотографувались. Також і українська громада в Софії²⁸ гостила в себе обидвох українських учасників у своїй власній домівці при вул. 11 Августа 13.

Отсе в загальному зовнішній порядок цілого Конгресу, як він на ділі відбувся, а не як його подавали заздалегідь друковані звідомлення. Тепер слідувало б розказати Вам фактичний зміст його, себто вказати те внутрішнє і головне, що становить неначе душу Конгресу. Опісля можна би ще заспокоїти Вашу цікавість і подати Вам, бодай коротенький, перегляд осіб і річей, що ведуться з цим Конгресом, а вкінці – те все можна б заокруглити міркуваннями стороннього глядача, учасника, українця, обіймаючи думкою, хоча б навіть дещо суб'єктивною цілість Конгресу і його вигляди на майбутнє. Та, вибачайте, сьогодні вже пізна пора (тут час східньо-європейський), а завтра треба вибиратися в дальшу дорогу. Отже, відложім продовження листа на пізніше.

Зі щирим привітом і просьбою св. молитви

остаюсь слугою в Христі

О[тець] Скрутенъ

Софія, вул. Раковски, 126

16 вересня 1934.

PS. Я таки напrawdę добре втомлений і страх як хочеться спати. Завтра, 17.IX. їду до Пловдива, Ст[арої] Загори, Варни. Помоліться, щоб я щасливо і здоровий вернув між своїх.

[конверт зі штампом] Sophia

R.P. Roman Lukań, O[rdo] S[ancti] B[asilii] M[agni].

Lwów Zołkiewska, 36

Дістав 22/IX 1934

ЦДІАЛ України, ф. 364, оп. 1, од. зб. № 123, арк. 5–7, автограф

*Пловдив – Львів**18 вересня 1934 р.*

Дістав 24/9 1934

+ Дорогий Отче Романе,

З черги просите мене начеркнути Вам короткий внутрішній зміст Конгресу у Софії. Я прирівняв би цей зміст до душі, що оживляла і була пружиною всього цілотижневого життя міжнародного з'їзду. Ця душа віддихала і промінювала наверх науковими секціями. Їх було 4: секція фільологічна, історична, слов'янська й археологічна. Крім сього два рази збирались всі секції на спільні засідання.

Провідна думка фільологічної секції, що виступила перед Конгрес із 16 рефератами (на 20 зголошених) і що 3 рази засідала в салі під ч. 6, відтворювала складні і все ще проблематичні питання взаємин візантійських джерел, їх мовних форм, складні, назв, побуту, поезії, прози, мистецтва, церковного співу тощо, до болгарських і праболгарських зразків у ділянці фільології, і навпаки. Вислід цих спільних дослідів і міркувань зображує резолюція, одобрена збором на кінцевім рlenum Конгресу, що буде надрукована у відповідній редакції в пропам'ятній книзі Конгресу.

Історична секція дала 15 рефератів (на 25 зголошених) і свої наради (числом 4) відбувала в салі, ч. 1. На цій секції замітний дещо ширший горизонт, бо попри чисто регіональні питання (з історії болгарської, румунської [,] мадярської), доповіді торкаються і загальних суто візантійських ділянок з історії богослов'я, права, полемічної літератури, географії, хронографії, топографії, торгівлі і т. п. Це мабуть одинока Конгресова секція, що їй не довелося стати на висоті свого завдання. Однак і вона подала від себе декілька конкретних резолюцій, що будуть згодом випечатані.

Чисельно найменша секція, хоч звичайно з найбільшою кількістю слухачів, це секція, затитулована офіційно: Візантія і слов'янський світ. Вона радила, збираючись усього 3 рази, в саях під чч. 1 і 15 і дала 13 рефератів (на 14 зголошених). У центрі зацікавлення стояло Кирило Методіївське питання, це вічно свіже і ніколи не старіюче питання, як на те вказує винесена ухвала – видати критичний *Corpus Cyrillo-Methodian'iv*. Із приємністю слід зазначити, що ця саме секція присвятила окремий реферат про культурні і мистецькі взаємини З[ахідної] України з Візантією²⁹, що викликав помітне зацікавлення. З поміж інших слов'янських народів, ця секція узяла ще Болгарів, Чехів, Словінців і Поляків.

Археологічна секція відбувала свої засідання (всіх 6) в салі ч. 15, маючи до своєї диспозиції проєкційний апарат. Вона дала найбільшу кількість рефератів, бо аж 38 (на 42 зголошених). Годі їх тут перечисляти, хоч усі вони цікаві й основні. Здебільша вони торкаються партикулярних і регіональних квестій (н[а]пр[иклад] фрески кападокійських церков, мистецтво румунське, італійське, іспанське, віденська Книга Биття, Атос, єгиптологія, Дальматія, Семигород, Равенна), є однак річі просто, схоплені з візантійської археології. Мається враження, що доклади цієї секції будуть найбільше цікаві для візантологів, коли вони появляться друком. Тому й не слід вичисляти їх тут подрібно.

Завершенням усіх секційних нарад треба вважати 2 пленарні засідання, що відбувалися у великій салі Болгарської Академії Наук. Тут виступили з своїми класичними докладами найвизначніші члени Конгресу і весь збір слухав їх терпеливо, уважно і з зацікавленням слідив їх думку. Це були неначе головні підсумки за минуле і рівночасно світляні напрямні на будуче в науці византології. Тому зовсім природний був заклик Н. Окунева³⁰, коли він перед закінченням Конгресу закликав Конгрес винести постанову – централізувати візантійські студії в Константинополі і тій місцевості присвятити окрему увагу.

Загальний збір прийняв рішення, щоби наступний, V-ий Конгрес Візантиністів відбувся в Італії (Венеція, Равенна, Рим, Палермо)³¹. Французькі відпочивальники³² піддали думку, щоби черговий VI-ий Конгрес відбувся в Сирії³³.

Тільки про внутрішній зміст і душу Конгресу. Ті слова пишу з пам'яті, бо записки і книжки я зав'язав окремо, користаючи з вигоди I-ої класи експрес-орієнту: Софія–Іstanbul. Листа віддам поштою у Пловдиві і тому цей центр католицького життя в Болгарії підписую внизу.

Зі щирим привітом і проською св. молитви слуга в Христі

От[ець] Скрутень

Пловдив 18.IX.1934

PS. Вже чекають на мене і стоять мені над карком мої товариші подорожі, тому справте листа, бо не маю часу другий раз його перечитати. Сердечно здоровлю о. Копача, о. Якіма, о. Вікарія і Впр. о. Ігумена³⁴.

[конверт, на штампі вказано:] Plovdiv 18.IX.934

Дістав 24/9 1934.

Rp. Romanus Lukań, O[rdo] S[ancti] B[asilii] M[agni].

Lwów

Żółkiewska, 36

Pologne

ЦДІАЛ України, ф. 364, оп. 1, од. зб. № 123, арк. 8–10, 15, автограф

Варна–Бухарест–Львів

19, 21 вересня 1934 р.

+ Дорогий отче Романе,

Сього листа знову пишу в поїзді. Ц[ієї] м[иті] разом їду трансбалканською лінією, з Ст[арої] Загори через В[елико] Тарново, до цариці Чорного Моря, себто до Варни. На цій лінії поїзд перебиває Балкан і³⁵ здіймається на висоту 860 м (від 306 м) понад зеркало моря, опісля спускається в діл, переїжджаючи Шумин і давні, історичні оселі Абада (Пліска), Преслав, Мадара і Каспічан. Та не про туристичні спомини і вражіння хочу говорити, бо пригадую собі, що обіцяв написати Вам і про людей, що зіхалися на Конгрес до Софії і про річи, тісно зв'язані з Конгресом. Отже, треба держатися наміченої програми.

Між учасниками Конгресу майже не бачимо головних і – так сказати – першорядних византологів, що сьогодні уважаються в світі за провідників цієї науки. Отже, нема Нестора візантійських наук, Ch. Diehl'a³⁶, що ще минулого року ми бачили його, слухали його лебединого слова і розмовляли з ним на теми

східної ікони і східного монашества у Варшаві на Міжнароднім Конгресі Історичних Наук³⁷. Нема А. Бееса³⁸, нема Й. Стшиговського³⁹, нема прелата Меркатія⁴⁰, Й. Zeiller'a⁴¹, М. Йорги⁴², І. Сайдака⁴³, нема нікого з російських учених византологів неемігрантів⁴⁴, нема багатьох інших, що сумлінно досліджують широку і складну науку і пишуть праці всесвітнього значіння. Брак цих чільних мистців давався відчутно загально, особливо підчеркували це учасники, коли свободні від наукових занять, зустрічалися взаємно на прогуляках чи офіційних прийомах.

Все ж таки до столиці Болгарії зіхалося около 120 учасників-чужинців, а з місцевих чи краєвих учасників було пересічно 80–90 душ, що брали будь активну, будь тільки пасивну участь у нарадах Конгресу. Силою свого офіційного характеру на перше місце вибиваються відпоручники держав: Німеччини (1 делегат), Бельгії (2), Данії (1), Франції (4), Голландії (1), Італії (6), Чехословаччини (1). За ними йдуть відпоручники університетів і вчених установ ось яких країв: Німеччини (є заступлених 6 міст, від 9 вчених установ, із 12 делегатами зг[о]л[ошені] відпоручництвами), Австрії (2 міста, 3 установи, 5 делегатів), Бельгії (2 м., 4 у., 4 д.), Болгарії (5 м., 13 у., 43 д.), Данії (1 м., 1 у., 1 д.), Еспанії (2 м., 2 у., 2 д.), Спол[учених] Держав Америки (2 м., 2 у., 2 д.), Франції (4 м., 6 у., 8 д.), Англії (3 м., 3 у., 3 д.), Греції (2 м., 7 у., 18 д.), Голландії (1 м., 1 у., 1 д.), Мадярщини (2 м., 4 у., 7 д.), Італії (9 м., 13 у., 15 д.), Польщі (5 м., 9 у., 11 д.), Румунії (4 м., 8 у., 26 д.), Чехословачії (3 м., 7 у., 15 д.), Туреччини (1 м., 2 у., 5 д.), Югославії (6 м., 14 у., 42 д.). Врешті, на третім місці стоять звичайні (активні і неактивні) члени Конгресу, до яких зачисляються, очевидно, і всі висше названі делегати. Видана у вжитку членів Конгресу провізорична листа учасників, виказує 264 особи. Розуміється, що один і той самий член Конгресу дуже часто наділений кількома іншими мандатами.

Мабуть Ви хотіли б теж знати прізвища принаймні найчільніших учених византологів, що знайшлися на Конгресі у Софії, тому вичислю тих, що вже мають своє вироблене ім'я в тій науковій ділянці. Без намислу згадую найперше проф. А. Василева⁴⁵, широко відомого в кругах византологів. На мою думку, це перша сила на сьогорічнім Конгресі. Опісля йде Fr. Dölger⁴⁶, редактор *Byzantinische Zeitschrift*⁴⁷, за ним Н. Grégoire⁴⁸, ред[актор] *Byzantion*⁴⁹, далі V. Laurent⁵⁰, ред[актор] *Échos d'Orient*⁵¹, V. Grumel⁵², A. Andréadès⁵³, В. Златарський⁵⁴, J. Gay⁵⁵, А. Грабар⁵⁶, Ів. Снегаров⁵⁷, М. Weingart⁵⁸, ред[актор] *Byzantinoslavica*⁵⁹, Fr. Dvornik⁶⁰, G. Millet⁶¹, E. Darkó⁶², G. Feher⁶³, S. G. Mercati, Н. Окунев, Б. Філов⁶⁴, В. Погорелов⁶⁵, І. Свенціцький, вкінці довгий ряд інших учених – византологів і – византофілів. Цих останніх – мабуть найбільше. А були теж і звичайні собі глядачі, приїзжжі гості, що цікавляться всяким культурним рухом. Не згадую журналістів, що не покидали нас від першого кроку, поставленого на землі болгарській.

Як звичайно, на подавляючу більшість мужчин, є на Конгресі трохи жінок. Деякі з них навіть привезли зі собою реферати і їх читали. Згадаю принаймні М. Андрєєву⁶⁶ з Праги, що брала живу участь у Конгресі і спільних екскурсіях. Між мужчинами превалюють люди світські різних призвань, різних суспільних степенів та різних переконань. Є однак поважне число духовних осіб,

священиків католицьких і православних, різної ранги у церковній ерархії. А для проречистого доказу на се, що й особи законні, черці-монахи, як скрізь так і тут двигають на своїх раменах добру пайку всемірної науки, у Софії знайшлося около 20 учених ченців, що попросту вросли в діяння конгресових засідань, секційних і пленарних, дорівнюючи завсіди крокови своїх світських товаришів, а нераз вибігаючи навіть добре наперед них. Були тут: оо. Василіяни⁶⁷, Венедиктини⁶⁸, Єзуїти⁶⁹, Асумпціоністи⁷⁰, Воскресенці⁷¹, Лазаристи⁷², Капуцини⁷³ і інш. З великим зацікавленням прислухувався конгресовим докладам Апостольський Делегат у Софії, архієп. А. J. Roncalli, приходячи завсіди в товаристві свого секретаря Don Giacomo і місцевих священиків.

Тепер однак бачу, що сього листа таки не вдасться мені скінчити тут на болгарській землі. Бо отсе я вже у Варні, а за тим – пропала моя писанина. Тут Чорне Море, те самісіньке, що й колись голубило та бавило українських козаків. Воно ще й сьогодні справді реве, лютує, шаліє та бісється... Тож відкладаю папір і чорнило, а про конгресові річі, дасть Бог, пізніше.

Слуга в Христі

Отець Скрутень

Варна 19.IX.1934.

PS. Вибачте, що листа не вислав із Варни. Не встиг купити значки⁷⁴ і лист пролежав, ба й перевізся зі мною по Чорнім морю, від Варни до Русе, по Дунаю, аж до Букарешту. Відси їду в год. 20⁵⁵ до наших отців у Біксаді, а листи відсилаю передомкою, разом із щирим поздоровленням і з гарячою просьбою св. молитви.

Букарешт, Athénéc Palace

21.IX.1934 р.

підпис

ЦДІАЛ України, ф. 364, оп. 1, од. зб. № 123, арк. 11–13, автограф

¹ Див., наприклад: Карпов С. П., Грацианский М. В., Захарова А. В., Близнюк С. В. XXII Международный конгресс византийских исследований (София, 22–27 августа 2011 г.). – С. 348. – [Доступный з:] <<http://istina.imec.msu.ru/media/publications/articles/6ea/66d/2737742/vv71-congress1.pdf>>

² Перелік повідомлень у пресі та оглядів роботи Конгресу за 1934–1935 рр. див.: Bibliographie sur le IVe Congrès international des études Byzantines // Actes du IVe Congrès International des Études Byzantines, Sofia, septembre 1934 / Publ. sous la réd. de B. D. Filov. – Sofia, 1936. – Vol. 2. – P. 302–304.

³ Спочатку захід запланували на 1933 р., згідно з узгодженим ще на Першому Конгресі (1924 р., Бухарест) графіком – раз на три роки. Однак дату перенесли, насамперед, аби уникнути збігу з черговим Міжнародним конгресом історичних наук: Nystazopoulou-Pélékidou M. L'Histoire des Congrès internationaux des Études Byzantines. Première partie // BYZANTINA SYMMEIKTA. – 2008. – Vol. 18. – P. 13.

⁴ Чорний В. Історія Болгарії. – Львів, 2007. – С. 273.

⁵ Державне фінансування проведення Конгресу ще на початку 1934 р. було під питанням, лише під тиском поважних науковців та інших інтелектуалів воно вирішилось позитивно: Николов А. Обреченият опит на проф. В. Н. Бенешевич да вземе участие и IV Международен конгрес по византийски изследвания (София, 1934 г.) // Провалите в историята. XVII Кюстендилски четения 2010 г. / Съст. Х. Беров. – София, 2012. – С. 230.

⁶ Nystazopoulou-Pélékidou M. L'Histoire... – P. 20.

⁷ Тут і далі в дужках подаємо номер аркушів листів, які публікуються.

⁸ *Nystazopoulou-Pélékidou M.* L'Histoire... – Р. 25, 28–29.

⁹ Ibid. ... – Р. 30–31.

¹⁰ *Кришталович У.* Листи Івана Йосафата Скрутеня до Романа Луканя // Україна модерна. – 1996. – Число 1. – С. 172–185.

¹¹ *Кришталович У.* Листи... – С. 174–175. Щоправда, у розвідці йдеться про один лист, в якому детально описується робота Конгресу, насправді їх кілька, як це зрозуміло з нашої публікації.

¹² *Ясь О.* Скрутень Іван Йосафат // Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник. – К., 2004. – Вип. 2. – Част. 2. – С. 297. Особі свящ. Й. Скрутеня сучасні дослідники, окрім згаданого У. Кришталович, практично не приділяли спеціальної уваги, натомість його діяльність та науковий доробок згадуються в низці праць присвячених греко-католицькій міжвоєнній історіографії чи минулому Ордену василіян. Лаконічно окреслено діяльність Й. Скрутеня на сторінках сучасного релігійного часопису: *О. К.* Коротка довідка науково-історичної спадщини о. Й. Скрутеня, ЧСВВ сформована у середовищі модерного Львова // Місіонар. – [Режим доступу:] <http://www.misionar.info/doslidzhennya/4224>.

¹³ Із публікацій останніх років про Р. Луканя див.: *Кріль М.* Лукань Роман-Степан // Довідник з історії України / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид. – К., 2001. – С. 423; *Купчинський О.* Роман-Степан Лукань // Вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2003. – Ч. 29. – С. 27–30. *Передурій В.* Отець Роман-Степан Лукань як бібліотекар і бібліограф // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника: [зб. наук. пр.]. – Вип. 11. – Львів, 2003. – С. 99–109; *Тиміш Л.* Отець Роман Лукань – дослідник історії Церкви // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. – 2012. – Кн. 1. – Львів, 2012. – С. 593–599.

¹⁴ *Тиміш Л.* Отець Роман Лукань... – С. 594.

¹⁵ *Swiencickij I.* Die Kultur- und Kunstbeziehungen Westukrainas mit Byzanz // Actes du IVe Congrès International des Études Byzantines, Sofia, septembre 1934 / Publ. sous la réd. de B. D. Filov. – Sofia, 1936. – Vol. 2. – P. 75–77.

¹⁶ *Skruteń J.* Apologia des Mönchspriesters Job gegen die Argumente zugunsten der Lateiner // Actes du IVe Congrès International des Études Byzantines, Sofia, septembre 1934 / Publ. sous la réd. de B. D. Filov. – Sofia, 1935. – Vol. 1. – P. 326–330.

¹⁷ Так в тексті.

¹⁸ Моле (Molè) Воєслав (1886–1973) – історик мистецтва (античного, ранньохристиянського та візантійського). Ініціатор дослідження поствізантійського мистецтва у Польщі, один з творців студій з історії мистецтва в Словенії. Викладач в університеті Любляни, проф. Ягелонського університету в Кракові.

¹⁹ Турин (Тугун) Александр (1900–1981) – філолог-класик, літературознавець, палеограф. Професор Варшавського університету.

²⁰ Тут і далі по тексту містяться дописи на листах іншим почерком про дату отримання, зроблені зеленим чорнилом, очевидно, адресата – свящ. Р. Луканя. Далі по тексту виділяємо їх розрядкою.

²¹ Адреса монастиря св. Онуфрія у Львові, тепер вул. Б. Хмельницького, 36.

²² Борис III Саксен-Кобург-Готський (1894–1943) – правитель Болгарії у 1918–1943 рр. Почесний президент Конгресу.

²³ Нерозбірливо.

²⁴ Стефан (світс. – Стоян Шоков, 1878–1957) – митрополит Софійський у 1922–1945 рр.

²⁵ Нерозбірливо.

²⁶ Перекреслено «офіційльних».

²⁷ Ронкаллі (Roncalli) Анджело Джузеппе (1881–1963) – нунцій Ватикану в Болгарії у 1925–1935 рр., папа Римський Йованн ХХІІІ (1958–1963).

²⁸ Перекреслено «11 августа, 13».

²⁹ Йдеться про вище зазначену доповідь І. Свенціцького.

³⁰ Окунев Миколай Львович (1885–1949) – історик давньоруського, візантійського, середньовічного сербського і російського мистецтва. Професор Карлового університету у Празі. Член візантинознавчої комісії Слов'янського інституту в Празі, редактор періодичного видання «Byzantinoslavica».

³¹ V-ий Конгрес відбувся в Італії 1936 р., головні засідання проходили в Римі.

³² При формуванні справи був порушений порядок аркушів – текст з арк. 9 зв продовжується на арк. 15.

³³ Безпосереднім місцем проведення VI-ого Конгресу було призначено м. Бейрут – столицю сучасного Лівану. Й. Скрутенъ вживає тут назву «Сирія» в значенні т. зв. історичної (Великої) Сирії, до складу якої під французьким мандатом, як окрема держава, входили у міжвоєнний час і теперішні ліванські території. 1939 р. Франція погодилась передати під турецький контроль колишній Александреттський санджак (Іскандерун) Османської імперії, на той час т. зв. Державу Хатай. Це рішення викликало обурення і виступи сирійців. Проводити захід в надзвичайно несприятливій політичній ситуації було недоцільно, тому осередок Конгресу перенесли до іншої підмандатної Франції території – Алжиру. Однак науковий форум так і не відбувся – завадив початок Другої світової війни. Згодом вдалось видати лише короткі реферати планованих доповідей.

³⁴ Лучинський (світське ім'я – Іван) Йосиф (1888–1947) – ігумен монастиря св. Онуфрія у Львові (1931–1935).

³⁵ Перекреслено «зноситься».

³⁶ Діль (Diehl) Шарль (1859–1944) – творець французької школи візантиністики, дослідник політичної історії та мистецтва ромейв. Професор Сорбони.

³⁷ VII-ий Міжнародний Конгрес історичних наук відбувся 21–28 серпня 1933 р.

³⁸ Веїс (Βέης) Нікос Афанасіу (1882–1958) – візантиніст, історик Церкви, літературознавець. Професор Афінського університету. Засновник журналів «Βυζαντίς» (1909) та «Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher» (1920).

³⁹ Стшиговський (Strzygowski) Йозеф (1862–1941) – історик візантійського мистецтва, сходознавець. Професор Грацького та Віденського університетів, фундатор «Товариства порівняльних досліджень у галузі мистецтва».

⁴⁰ Меркаті (Mercati) Джованні (1866–1957) – італійський церковний ієрарх, філолог, палеограф. Ініціатор створення першого італійського візантинознавчого періодичного видання – «Studi bizantini e neoellenici». На час проведення Конгресу префект Ватиканської апостольської бібліотеки.

⁴¹ Зіллер (Zeiller) Жак (1878–1962) – археолог та фахівець з епіграфіки. Професор Фрібурзького університету (Швейцарія).

⁴² Йорґа (Jorga) Ніколае (1871–1940) – візантиніст, історик Румунії, державний і політичний діяч. Академік Румунської академії. Ініціатор проведення міжнародних візантинознавчих форумів, організатор Першого з них у Бухаресті (1924).

⁴³ Сайдак (Sajdak) Ян (1882–1967) – філолог-класик, візантиніст, патролог. Професор Краківського, Львівського та Познанського університетів.

⁴⁴ Ставлення радянської науки до міжвоєнних форумів візантиністів яскраво ілюструє невдала спроба В. Бенешевича долучитись до участі саме в IV-му Конгресі, див.: *Герд Л. А., Ніколов А. Н.* О проекте участия В. Н. Бенешевича в Софийском конгрессе византистов 1934 г. // Российское византиноведение: Традиции и перспективы. Тезисы докладов XIX Всероссийской научной сессии византистов. – М., 2011. – С. 68–71; *Ніколов А.* Обреченият опит на проф. В. Н. Бенешевич да вземе участие и IV Международен конгрес по византийски изследвания (София, 1934 г.) // Провалите в историята. XVII Кюстендилски четения 2010 г. / Съст. Х. Беров. – София, 2012. – С. 229–235.

⁴⁵ Васильєв Олександр Олександрович (1867–1953) – візантиніст, арабіст. Професор Дерптського, Петербурзького (згодом, Ленінградського) університетів, очолював Російську (Державну) Академію Історії матеріальної культури. На еміграції працював у Вісконсінському університеті (Медісон). Президент Міжнародної Асоціації візантійських студій.

⁴⁶ Дьольґер (Dölger) Франц (1891–1968) – філолог-класик, візантиніст, медієвіст. Один з творців візантійської дипломатики. Професор Мюнхенського університету, керівник Мюнхенського візантинознавчого товариства.

⁴⁷ Перше у світі спеціалізоване видання з візантиністики, засноване 1892 р. зусиллями проф. Мюнхенського університету К. Крумбахера, виходить по сьогоднішній день. Фр. Дьольґер редагував цей періодичний орган у 1928–1963 рр.

⁴⁸ Грегуар (Grégoire) Анрі (1881–1964) – філолог, візантиніст, славіст. Очолував один з інститутів Брюссельського університету, Візантинознавчий та новогрецький інститут в Брюсселі та Міжнародну Асоціацію візантійських студій.

⁴⁹ «Byzantion» – періодичний орган Бельгійського Товариства візантійських студій, заснований у 1924 р. П. Грендором та А. Грегуаром. Виходить донині.

⁵⁰ Лоран (Laurent) Віталєн (1896–1973), свящ., монах ордену ассумпціоністів – візантиніст, спеціалізувався на археографічних публікаціях. Фундатор Французького інституту візантійських

студій в Бухаресті (1937 р.), один із співзасновників періодичного видання «Revue des études byzantines».

⁵¹ «Échos d'Orient» – періодичне наукове видання, засноване 1895 р. у Константинополі Вищою школою практичних досліджень ордену ассумпціоністів (від 1937 р. – Французький інститут візантійських студій в Бухаресті, 1949 р. переїхав до столиці Франції). У 1943 р. видання спершу міння назву на «Études Byzantines», а 1946 р. на «Revue des études byzantines» під якою виходить донині. У 1980 р. орден припинив підтримку видання, відтоді ним, як і інститутом, опікується Католицький інститут Парижу. Один з провідних візантиністичних журналів сучасності.

⁵² Грюмель (Grumel) Венанс (1890–1967), монах ордену ассумпціоністів – візантиніст, фахівець з історії Церкви та історико-теологічної проблематики. Співробітник «Échos d'Orient», секретар Французького інституту візантійських студій в Бухаресті.

⁵³ Андреадіс (Ἀνδρεᾶδης) Андреас (1876–1935) – економіст. Професор Афінського університету.

⁵⁴ Златарський Васил (1866–1935) – історик-медієвіст, археолог. Дослідників середньовічної історії Болгарії. Ректор Софійського університету. Президент Організаційного комітету Конгресу.

⁵⁵ Гай (Gay) Жюль (1867–1935) – історик-медієвіст, досліджував італійсько-візантійські стосунки. Професор університету м. Ліля.

⁵⁶ Грабар Андрій Миколайович (1896–1990) – історик пізньоантичного, візантійського та середньовічного мистецтва балканських країн. Родом з України. Професор Страсбурзького університету, Колеж де Франс, співпрацював з Центром візантиністичних досліджень в Дамбартон-Оукс.

⁵⁷ Снегаров Іван (1883–1971) – церковний історик-медієвіст. Дослідник минулого низки помісних Православних церков. Професор Софійського університету.

⁵⁸ Вейнгарт (Weingart) Мілош (1890–1939) – мовознавець-славіст. Професор Празького університету, ректор Братиславського університету.

⁵⁹ «Byzantinoslavica» – міжнародний журнал візантійських студій, який почав виходити з 1929 р. у Празі. Спеціальна увага на сторінках видання приділяється питанням історії візантійсько-слов'янських взаємин.

⁶⁰ Дворнік (Dvorník) Франтішек/Френсіс (1893–1975), священник – славіст і візантиніст. Фахівець з історії візантійсько-слов'янських взаємин, відносин Константинопольського патріархату з Римом та середньовічної історії Центрально-Східної Європи. Професор Празького університету, працював у Дамбартон-Оукс.

⁶¹ Мілле (Millet) Габрієль (1867–1953) – візантиніст, мистецтвознавець та археолог. Професор Колеж де Франс.

⁶² Дарко (Darkó) Єнев (1880–1940) – філолог, візантиніст. Професор Дебреценського університету.

⁶³ Фехер (Féher) Géza (1890–1955) – археолог, болгарист. Спеціаліст з ранньої історії болгар.

⁶⁴ Філов Богдан (1883–1945) – археолог, мистецтвознавець, державно-політичний діяч. Директор Національного археологічного музею в Софії, професор Софійського університету, його ректор, прем'єр-міністр Болгарії (1941–1942, 1942–1943). Головний секретар Організаційного комітету Конгресу.

⁶⁵ Погорєлов Валерій Олександрович (1872–1939) – філолог-славіст. Професор Варшавського та Братиславського університетів.

⁶⁶ Андреева Марія Олександрівна (1900 – після 1949) – візантиніст. Співробітник Слов'янської бібліотеки (Прага), керувала Російським історичним товариством у Празі.

⁶⁷ Чин святого Василя Великого (Ordo Sancti Basilii Magni) – спільна назва для низки східних католицьких орденів, які виводять своє походження від традиції св. Василя Великого. В Україні – це Василіанський Чин св. Йосифата.

⁶⁸ Бенедиктинці – католицький чернечий орден, формально організований наприкінці XIX ст., фактично ж веде походження від VI ст.

⁶⁹ Єзуїти – католицький чернечий орден, заснований у XVI ст.

⁷⁰ Ассумпціоністи – католицький чернечий орден, заснований у середині XIX ст. Зосереджувалась на роботі з освітніми та окремими науково-видавничими проектами, зокрема тривалий час підтримували візантиністичне видання «Échos d'Orient» та його журнали-наступники.

⁷¹ Воскресенці (змартвихвстанці) – польський католицький орден, заснований у другій чверті XIX ст.

⁷² Лазаристи (Конгрегація місій) – католицька конгрегація, заснована у XVII ст.

⁷³ Капуцини – католицький чернечий орден, заснований у XVI ст.

⁷⁴ Поштові марки.